

MAANDBLAD VAN „**OUD-UTRECHT**”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 SEPTEMBER
1938

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

13^e JAARGANG
N° 9

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

HET STEDELIJK (CENTRAAL) MUSEUM. (1838—1938).

In den loop der eeuwen was de stad langzamerhand in het bezit gekomen van verschillende zaken, die van geschied- of oudheidkundig belang waren. In het eerste kwart der vorige eeuw was de belangstelling en dus ook de zorg daarvoor verre beneden peil. Met name het schilderijen-bezit der stad had daarvan zoodanig te lijden, dat er niet veel van was overgebleven.

In 1830, toen de verbouw van het stadhuis voltooid was, werd het tijdelijk elders opgeborgen archief weer daarheen teruggebracht: de tweede verdieping van het stadhuis werd voor de berging ervan bestemd.

Den toenmaligen burgemeester Jhr. Mr. H. M. A. J. van Asch van Wijck (1827—1839), die zooveel belang stelde in al wat de geschiedenis onzer stad betrof, moet de desolate staat van het archief wel sterk getroffen hebben. Een ambtenaar werd toen belast met de rangschikking ervan.

In datzelfde jaar waarschijnlijk werd een afspraak gemaakt tusschen de leden van het stedelijk bestuur om bij voorkomende gelegenheid een of ander voorwerp aan te koopen, en op die afspraak is het museum gegrondvest. Er wordt melding van gemaakt bij de mededeeling (16 Juli 1830) van den eersten aankoop: een „schilderstukje”, dat bij het afgraven van den wal „tusschen de Tolsteeg en de Wittevrouwenpoorten” was te voorschijn gekomen. — Dienzelfden dag boekte men ook twee geschenken: een „afbeelding van Keizer Hendrik den 4den” en een schilderij „voorstellende de voetwassing”; zij werden aanvaard als „merkwaardige bijdrage(n) tot stads verzameling van antieke voorwerpen”. Er was met het verzamelen (vermoedelijk van nog hier en daar in stedelijke gebouwen verspreid gevonden voorwerpen) dus al een begin gemaakt.

Langzamerhand vermeerderde door aankopen en geschenken het aantal voorwerpen en eindelijk, in 1838, meende men, dat het bijeengebrachte in staat was om voldoende publieke belangstelling te trekken; 27 Augustus besloten Burgemeester en Wethouders het

museum van 5 September af ter bezichtiging te stellen voor belangstellenden.

De geheele tweede verdieping van het stadhuis werd door het archief en het museum in beslag genomen; het museum was gehuisvest in de vertrekken aan de voorzijde en in een daaraan aansluitende „zaal” aan de zijde van het Oudkerkhof.

De openstelling voor het publiek deed ook haar invloed gelden op den omvang van het museum. Niet alleen, dat het bedrag voor aankopen bestemd steeg (van f 100.— op f 300.— telkens verhoogd uit „onvoorziene uitgaven” met zeer uiteenlopende bedragen), maar ook het aantal geschenken nam toe.

Toen in 1844 de aanbouw van het achterste gedeelte van het stadhuis gereedkwam, werd de museum-ruimte met een aansluitende hoekzaal (aan het Oudkerkhof) en twee daaraangrenzende vertrekken uitgebreid. In 1847 kwam het museum van het Provinciaal Utrechtsch genootschap een ander vertrek (aan de voorzijde) vullen.

De vermeerdering der jaren bracht ook vermeerdering van voorwerpen; de ruimten werden overvuld, zelfs werden voorwerpen elders ondergebracht.

Een geheele reorganisatie had in 1874 plaats, nadat eerst bijna alle schilderijen (57) aan het museum Kunstliefde in bruikleen gegeven waren. Op 15 Januari 1875 had de wederopenstelling plaats en . . . . begon het verder opvullen opnieuw.

In December 1888 brandde het huis Groenewoude aan de Oudegracht bij de Bezembrug grootendeels uit. Toen bleek „hoe gevaarlijk de plaats” was, waar het museum opgeborgen was. „Duizenden vonken vlogen over het stadhuis, en het moet verwondering baren, dat er geen brand is ontstaan, dat aan het kostbaar museum geen schade is toegebracht”. Zoo sprak de heer De Geer in de vergadering van den gemeenteraad van 13 December. Hij meende, „dat men het museum daar niet langer mag laten, dat het zoo spoedig mogelijk moet worden overgebracht”. En hij kon dat zeggen. Want de gemeente had een jaar te voren het buitengoed Hoogeland gekocht. Het woonhuis was voor het museum geschikt: „Wij hebben een gebouw, zooals wij een beter niet nieuw zouden kunnen maken” en daarom bepleitte hij behoud van het huis, dat in de besteder ontworpen plannen voor de verandering van het terrein niet behouden was.

Het volgende jaar werd een voordracht van Burgemeester en Wethouders om „in beginsel” te besluiten om het woonhuis van het Hoogeland tot museum te bestemmen door den gemeenteraad aangenomen (25 April).

Merkwaardig is wel, dat de heer De Geer, die natuurlijk met het voornemen instemde en het plan zeer sterk aanraadde, het ook had over „andere plaatsen”, waarop men het oog voor dit doel had ge-

had en daarvan alleen noemde „de Klaaskazerne of de oude kerk van het St. Agnietenklooster”. Als men het „eenigermate in zijn ouden vorm herstelde, zou het misschien een museum kunnen worden”. Maar het zou iets goeds zijn, als men niets beters had in het huis op het Hoogeland. Op 27 Augustus stond de gemeenteraad een bedrag van f 14000.— toe tot verbetering van het gebouw en tot overbrenging van het museum daarin. Een jaar later was het gebouw gereed. 1 October 1890 begon de verhuizing en 4 Juni 1891 werd alles opnieuw ter bezichtiging gesteld.

Hoe het museum in het stadhuis er uitzag kan men eenigermate gewaar worden uit het ruim 20-tal waterverfschetsen, die nu voor eenigen tijd in de bovenzaal van het Centraal Museum tentoongesteld zijn. Daarbij zijn ook een aantal foto's ter bezichtiging gelegd, die een vergelijkenden indruk geven van de wel zéér veel betere huisvesting en inrichting in het gebouw het Hoogeland, een huisvesting, die blijkens andere foto's in het nieuwe gebouw alleen wat de „antieke kamers” betreft onveranderd is gebleven.

Nog geen 30 jaren heeft dit gebouw voor museum gediend. Het werd al voller en voller. Behoeftē aan meerdere ruimte gesteund door idealen deden plannen beramen, tot in 1916 (20 Jan.) de gemeenteraad het besluit nam om ... het vroegere St. Agnietenklooster tot museum te verbouwen en in te richten. Het zou dus onderdak vinden in een indertijd door den heer De Geer minder geschikt geachte plaats.

Wat genoemd raadslid in 1889 zeide, n.l. dat bij overbrenging naar het St. Agnietenklooster „de inrichting meer zou kosten” (dan het Hoogeland) omdat „alles nieuw gemaakt zou moeten worden” gold ook voor nu; er is veel vernieuwd en het heeft méér gekost.

Vóór de vernieuwde en nieuwe gedeelten gereed waren moest het museum van het Hoogeland weg; gedurende drie jaren zijn alle voorwerpen op verschillende plaatsen opgeborgen geweest. Op 1 Augustus 1921 is het museum in zijn derde woonplaats geopend. En waar die plaats óók herbergt het Aartsbisschoppelijk museum en de bedoeling was (en nog is) om meerdere verzamelingen mede hier een plaats te geven, is de naam Centraal Museum gekozen. Helaas heeft, in stede dat aan de bedoeling werkelijkheid gegeven is kunnen worden, de werkelijkheid genoodzaakt buiten de bedoeling te gaan: voor een tweetal verzamelingen heeft men andere plaatsen moeten zoeken.

Maar het ideaal blijft in het oog gevat; daar is het een ideaal voor. K.

UTRECHT ALS GILDESTAD. III.

Voor de geschiedenis van de *afschaffing* der gilden levert de stad Utrecht in méér dan één opzicht belangrijk materiaal. Dr. C.

Wiskerke heeft in zijn aan „De Afschaffing der Gilden in Nederland” gewijde economisch-historische studie dan ook een dankbaar gebruik daarvan gemaakt. Over het algemeen is in de Republiek vóór 1789 het vraagstuk der afschaffing van de gilden nimmer actueel geweest. Toch waren in Utrecht reeds vóór den Revolutietijd stemmen opgegaan, die scherpe kritiek op het gildewezen lieten hooren. Dr. Wiskerke herinnert aan een verhandeling door den Utrechtschen trafikant en patriot *Wijnand Koopman* in 1779 bij het P. U. G. ingeleverd als antwoord op een prijsvraag over de mogelijkheden tot bevordering van de nijverheid. *Wijnand Koopman's* verhandeling werd slechts met den tweeden prijs — de zilveren medaille — bekroond; den eersten prijs kende het P. U. G. toe aan een lakenfabriekuit Leiden, Jan van Heukelom, die eveneens afwijzend tegenover de gildenorganisatie stond.

De *actieve* tegenstand tegen de gilden dateert in Utrecht uit 1795; na de „gelukkige” staatsomwenteling in Januari van dat jaar gaf de provisioneele municipaliteit van Utrecht in haar verklaring van de Rechten van den Mensch en Burger aanstonds uiting aan haar onwelwillende gezindheid jegens de gilden. Aan de algemeene vrijheidsformuleering toch voegde zij de clausule toe: „Alle monopolien en het drukkende van vele gilde-wetten vervallen dus”. Naar aanleiding daarvan schrijft de heer Wiskerke:

„De Utrechtsche gildebreeders voelden de dreiging van het gevaar. Reeds op 1 Juni 1795 presenteerden de gecomitteerden van het smeden-, het bijlhouwers-, het kuipers-, het ververs-, het zilver-smeden-, het kleermakers- en het mandenmakersgilde aan de toen definitief gekozen municipaliteit een uitvoerig adres omtrent de wenschelijkheid van instandhouding der gilden. Met groote breedvoerigheid, slechts geëvenaard door groote oppervlakkigheid, besprak het door hen ingediende stuk de zegenrijke werking van het gildesysteem”.

In dit Utrechtsche adres werd niet alleen het kwaliteitsprincipe hoogelijk geprezen — en in verband daarmee het proefstuk verdedigd — maar ook werd de sociale functie der gilden sterk op den voorgrond geschoven. De afschaffing der gilden, aldus het betoog, zou een geweldigen aanslag beteekenen op de stads- en armenkassen. Dat was inderdaad een belangrijk argument, aangezien de organisaties tot onderlinge hulp bij ziekte, ouderdom en begrafenis bij de Utrechtsche gilden, in het bijzonder bij de eigenlijke ambachtsgilden, sterk ontwikkeld waren.

„Met het sociale argument — aldus Dr. Wiskerke — stonden de gildebreeders ongetwijfeld sterker dan met hun bedrijfs-economische beschouwingen.” Van ondoelmatigheden in het gildewezen heetten de adressanten geheel onkundig te zijn. De bedrijfsvrijheid — uit hun betoog echter blijkt duidelijk, dat de gildebreeders beroeps- en bedrijfsvrijheid verwarden — was te Utrecht volkomen

verzekerd. De Utrechtsche gildebroeders verdedigden hun corporatief systeem zonder op eenig punt ook maar iets prijs te geven.

De municipaliteit verzocht een door haar ingesteld comité om prae-advies over het gilden-adres; tot nadere regeling zouden de gildewetten dan onveranderd gehandhaafd blijven, onder deze voorwaarde evenwel, dat zij niet met de geproclameerde Rechten van den Mensch en Burger in strijd zouden zijn. „Merkwaardigerwijs — aldus de heer Wiskerke — werd reeds na een week deze laatste beperking geschrapt.”

Het prae-advies over het adres der gildebroeders bleek voor de gilden niet ongunstig te zijn. Het gildesysteem behoorde als een nuttige instelling te blijven voortbestaan. Wel waren er ook te Utrecht in de gildewetten vele „abuizen” geslopen, maar deze zwakke plekken konden gecureerd worden. Conform dit praeadvies nam de municipaliteit in Augustus 1795 het besluit, het plaatselijk Comité van Koophandel en Fabrieken te belasten met een nauwkeurig onderzoek naar de gildegebruiken, teneinde „het drukkende” weg te nemen. Dit Comité is nimmer met zijn onderzoek gereed gekomen.

„De conclusie schijnt niet gewaagd — aldus de schrijver van de jongste publicatie over de afschaffing der gilden in Nederland — dat de Utrechtsche Overheid bevreesd was zich met afschaffing der gilden in een wespennest te steken. Deze vrees is begrijpelijk. De omzetting van een groot aantal min of meer gesloten stedelijke huishoudingen tot de bedrijfsvrijheid en het vrije ruilverkeer der Volkswirtschaft behoort niet tot de bevoegdheid eener stedelijke overheid, maar tot die der nationale regeering. Partieel-stedelijke afschaffing der gilden zou bezwaren hebben meegebracht zoowel van politioneelen als van fiscalen aard. Geleidelijk aan brak de overtuiging zich baan, dat in onze typische stedenrepubliek de opheffing der gilden niet zoo gemakkelijk was door te voeren, als men onder den invloed der natuurrechtelijke leuzen wel had verwacht. In de Utrechtsche municipaliteit was trouwens het kernbezwaar reeds gevoeld en was de opmerking gemaakt of het niet beter zou zijn het gildevraagstuk *provinciaal* te regelen in plaats van stedelijk.”

* * *

Intusschen bleek de lankmoedige houding — niet verder gaan dan correctie van „het drukkende” — niet de instemming van de geheele municipaliteit te bezitten. Een drietal leden, Strick van Linschoten, Bosch en Robol dienden een protesteerende memorie in. „Nadere kennismaking met dit protest wekt den indruk, dat deze heeren meer door algemeene revolutionnaire krachten gedreven werden, dan door een klaar inzicht in het wezen en in de bezwaren der Utrechtsche gilden. De persoon van den eersten onderteekenaar — vervolgt dan Dr. Wiskerke — is met deze ver-

onderstelling in overeenstemming. Mr. A. J. Strick van Linschoten toch was een dergenen, die in 1787 door de patriottische statenvergadering in Utrecht naar de Staten-Generaal waren gezonden" ¹⁾.

De protesteerende memorie maakt zich aan vele schromelijke overdrijvingen schuldig. Terecht vestigt Dr. Wiskerke er de aandacht op, dat de adressanten hun bezwarend materiaal hoofdzakelijk aan lectuur over de Fransche gilden (die al in 1791 afgeschaft waren) hadden ontleend. Vele toestanden, waartegen de drie raadsleden te velde trokken, bestonden in Utrecht niet eens. De geest, waaruit dit patriottisch protest voortsproot, kwam aan het slot duidelijk te voorschijn, waar de opposanten betoogden, dat het „ten hoogste noodzakelijk is in een vrije maatschappij zoowel de adellijke als de burgerlijke aristocratie geheel en al den bodem in te slaan.”

Tegen deze memorie diende het lid der municipaliteit Verkerk een contra-aanteekening in, waarin de schrijver den inhoud der memorie critiseerde. Terecht begreep Strick van Linschoten, dat hij voor de afschaffing der gilden van de medewerking van het stedelijk bestuur geen overdreven verwachtingen mocht koesteren. Hij besloot dus het terrein van den strijd te verplaatsen en deed — tezamen met het lid Linthorst (eveneens een bekend Utrechtsch patriot) — het voorstel de burgerij in een grondvergadering zich te doen uitspreken over de vraag of de gilden al dan niet strijdig waren met de geproclameerde Rechten van den Mensch en Burger. Ondanks een protest der gildebroeders werd het voorstel-Strick van Linschoten aangenomen.

Het eerste resultaat van de directe inmenging der burgerij was voor de gildemeesters niet geheel onbemoedigend. Op 3 November (1795) beslisten de stemgerechtigden in de grondvergaderingen in meerderheid, dat de gilden moesten blijven bestaan, zij het onder verbetering en met wegneming van „het drukkende” der gildewetten. Tot opsporing der misstanden moesten door de wijken speciale commissies benoemd worden. Aldus geschiedde, — maar het duurde tot Februari 1797 alvorens de wijkcommissies volledig geïnstalleerd waren. In een minimum van tijd hadden enkele wijken overeenstemming verkregen over één, bepaald „drukkend” gildemisbruik, n.l. de hoge kosten voor het afleggen van de meesterproef. Een desbetreffend verzoekschrift — waarvan eerste onderteekenaar was Van Lidt de Jeude, een op den voorgrond tredend patriot uit de

---

1) Hier vergist zich de schrijver. De eerste onderteekenaar was niet Mr. A. J. maar P. H. A. J. Strick van Linschoten, die in 1787 pas 18 jaar was. P. H. A. J. Strick was in Januari 1795 uit de ballingschap gerepatriëerd en bewoonde het Huis te Linschoten (bij Woerden). Hij was een vurig en woelig revolutionnair en werd later gezant der Bataafsche Republiek in Stuttgart, van welken post hij om zijn revolutionnaire agitaties moest worden teruggeroepen.

dagen der Utrechtsche „omwenteling” — werd door de municipaliteit in handen gesteld van het bezadigde Comité van Koophandel en Fabrieken, dat met hetzelfde onderzoek bezig was.

Nadat de gecomiteerden der wijken kort hierna, zonder het algemeen resultaat van het onderzoek af te wachten, op afschaffing der gilden hadden aangedrongen, luwde de belangstelling der burgerij in het gildevraagstuk. „Ongetwijfeld — schrijft Dr. Wiskerke — verzwakte de moeilijke overgang van het terrein der politieke leuzen naar dat der strenge praktijk de revolutionnaire gezindheid.” Daarnaast moest ook het groeiend inzicht, dat het gildep probleem een *nationaal* vraagstuk was en de definitieve oplossing door de *landsregeering* gebracht moest worden, een belangrijke oorzaak voor de vertraagde activiteit der Utrechtsche burgers geweest zijn. Intusschen bereikte een grondwetsontwerp de Nationale Vergadering, waarin niet de reorganisatie, maar de afschaffing der gilden in het geding gebracht werd. Het stedelijk commissoriaal onderzoek had nu zijn praktische beteekenis verloren. De plaatselijke actie tot *hervorming* der Utrechtsche gilden bleef zonder resultaat en de gilden handhaafden — onder zekere concessies aan de vrijheidsbeginselen — hun rechten.

De grondwet van 1798 verving ten slotte het stelsel van corporatieve gebondenheid door dat van bedrijfs- en verkeersvrijheid.

Op welke vrije en vrijpostige wijze het Utrechtsch stadsbestuur op de voorschriften der nationale regeering echter reageerde, blijve — tot slot — voor de volgende aflevering van dit Maandblad bewaard.

W. G. v. R.

HOE DE VROEDSCHAP IN 1614 DE JAARMARKT REORGANISEERDE.

In de vergadering der Utrechtsche Vroedschap, den 10den Januari 1614 gehouden, „vermaende de heer burgermeester Rijsenburch datmen soude versoecken octroy vande E. M. heeren Staten van Utrecht omde jaermerct van Pontiaen (14 Januari) te mogen verleggen op Maria Magdalenen (22 Juli)”, en den 21sten Maart d.a.v. werd daartoe „iterativelycken ende eendrachtelycken geresolveert”.

Ofschoon, zooals het bij de Staten ingediende verzoekschrift luidde, het jaargetijde immer zeer ongeschikt tot het houden van een jaarmarkt was geacht, „vermits deur de vorst ende ander onstuymich weder de wegen, waeteren ende revieren alsdan meertijds onbruyckbaer sijn, soe hadden evenwell der supplianten voorsaten opde voorschreven tijdt dvoorschreven jaermerckt doen onderhouden principalycken in aensien, dat geduijrende dvoorschreven tijdt binnen Utrecht eenige ommegangen gehouden wor-

den van Pontianicas ende anderen, waerduer in voortijden tusschen Vrijdach naer Derthiendach (Driekoningen) ende Pauli Conversionisdach (25 Januari) een groote toeloop van menschen tUtrecht is geweest". Nu door „de veranderinge ende reformatie vande religie soedanige ommegangen ende processien nyet meer gebruyckelyck" waren, was er volgens het stadsbestuur alle reden om „de jaermerckte te verleggen opde bequaemste tijdt vant jaer, te weeten inde maent Julius".

Het gevraagde octrooi werd den 7den April verleend, zoodat de „vrije jaermerckte beginnen soude acht dagen voor Magdalenen, alse den XVden der maent July, ende geduijrende twyntich dagen daer aen volgende, wesende gelijcke tijdt als dselve tot noch toe inde maendt Januario gehouden is geweest. Ende dat principalycken onder anderen mede omme redenen, dat op het kermisfeest van Magdalenen ¹⁾ veele menschen van alle canten aldaer jaerlicx aencomen, waer deur apparentelycken vele waeren ende coopmanschappen als dan binnen Utrecht verhandelt, ende dvoorschreven jaermerckte groote neeringen ende welvaert den borgeren ende ingesetenen van Utrecht inbrengen sall . . . Octroyerende ende accorderende voorts allen den geenen die de voorschreven jaermerckte sullen willen frequenteren, dat sij aldaer vrijelyck, vredelyck ende onbelet sullen mogen comen, hanteren ende verkeereren coopmansgewijse ende andersints, hem gevende oock goet ende vast geleijde duyrende de voorjaermerckte, vuytgesondert alle ballingen, criminele personen, onse vijanden ofte anderen houdende onse tegenparthije".

Behalve wijziging van het tijdstip, werd ook een ruimer en geschikter marktgelegenheid noodig geacht, en, nadat daaromtrent overeenstemming met de Kapittelheeren van St. Marie was verkregen, vond de Vroedschap den 11den Juli goed „te interdiceren eenen yegelijcken, soowel den borgers ende inwoonders dezer stat als allen anderen die opde voorjaermerct met coopmanschap ofte waren van buijten binnen dezer stat sullen kommen, met haere cramen aende Craen, op dezer Statsplaetse, onder de Laken-snijders, ofte Ste Meertensbrugge ²⁾ voortestaen, maer dat die sullen gereguleert worden op Ste Marienplaets ende voor ende benefens Ste Marienkerckhof".

(Wordt voortgezet).

1) Werd 22 Juli in de omgeving van den Dom gevierd.

2) Tegenwoordig het kleine gedeelte der Oudegracht vóór de Ganzenmarkt, de Stadhuisbrug, de Choorstraat en de St. Maartensbrug.